

Dessewffy Tibor

A szociológia szorgos anyja

Néhány gondolat Michael Burawoy közszociológiai programja kapcsán

Michael Burawoy közszociológiával kapcsolatos tézisei több kérdést és problémát vethetnek fel, amin érdemes elgondolkodni. Nem könnyű azonban megtalálni ezeket a pontokat, hiszen maratoni előadásában vázolt programja – talán épp hosszúsága és túlzott ambiciózussága miatt, aminek során egyszerre rengeteg problémát kíván megragadni – nem minden ponton világos. Elsőként tehát a gondolatmenet rekonstrukcióját kell elvégeznünk, vagyis azt a kérdést kell megválaszolnunk, hogy mi is valójában a szerző fő mondanivalója.

A közszociológiáról szóló cikkeinek és az American Sociological Association elnöki székfoglalójakor elhangzott beszédének aprólékos tanulmányozása után arra a következtetésre juthatunk, hogy a program lényege két fő pilléren nyugszik. Az első állítása, hogy a szociológia válságban van. A második pedig az, hogy a válságból kivezető út a közszociológia megreformált programja, vagyis a közszociológia burawoy-i értelmezés szerinti formájának megerősítése.

A szociológia válsága

A Burawoy mottójául választott Walter Benjamin idézet a történelem reménytelenül távolodó angyaláról a magyar olvasó számára igencsak ismerős lehet: a hazai intellektuális életben nagy népszerűségnek örvendett a hetvenes-nyolcvanas években. Ez egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy bár a szociológián belüli angolszász hegemonia miatt hajlamosak vagyunk egyirányú áramlásként tekinteni a divatok és irányzatok mozgására, néhány esetben ellenáramokkal is találkozhatunk (lásd például a nyugaton az utóbbi tíz évben kibontakozó Bahtyin-kultuszt, aminek nálunk jó néhány évtizedes múltja van). Bár az angolszász dominancia – vagy univerzalimus, ahogy Burawoy nevezi – kétségtelen tény, azt is láthatjuk, hogy ez az angolszász diskurzus a saját szabályai szerint szerveződik – néha akár félszázados késéssel fedezve fel egyes teoretikusokat. Mindezt csak annyiban fontos leszögeznünk, hogy Burawoy írása, amely az amerikai szociológia kontextusában született, az amerikai szocio-

lógia problémáira reflektál, és számunkra ha nem is érdektelen, de a problémák szerkezete semmiképpen sem azonos – erre korábban már Lengyel György és Némedi Dénes is felhívta a figyelmet (Lengyel 2006; Némedi 2006). Ezt a megfontolást mindenképpen érdemes észben tartanunk, amikor a szociológia válságáról mondottakat és a megoldási javaslatokat vizsgáljuk – magam ebben az írásban igyekszem néhány olyan, a burawoy-i gondolatok kapcsán felvethető kérdésre röviden kitérni, amely véleményem szerint a hazai kontextusban is érdekes lehet.

Visszatérve Benjaminra – mit is sugall ez a divatos idézet, ami legyen bármilyen szép is, jelentésében rendkívül irritáló. Egyrészt egy olyan múltbéli aranykorra utal, amiről józan belátással kijelenthetjük, hogy sosem létezett. Másrészt a haladásra vonatkozóan egy igen negatív szemléletet vázol fel, amely szerint a jelen folyamatai az aranykortól való távolodást eredményezik, és valami rossz felé vezetnek. Az idézetválasztás természetesen nem véletlen, hiszen Burawoy pontosan erről beszél: ma, a 21. század hajnalán a „romhalmaz tovább növekszik az ég felé”. A szabadjára engedett kapitalizmus globális szinten piaci zsarnokságot teremt, az újjáéledő demokrácia pedig túl gyakran válik hatalmi érdekek, a jogfosztás a hazudozás, sőt az erőszak elleplezőjévé. A történelem angyalát újra elsőpri egy vihar, a paradicsom felől süvöltő terrorista szélvész.¹

De lássuk a Burawoy által lefestett válságos világállapot válságban levő tudományát, a szociológiát. Hiszen Burawoy, ha ezt nem is mondja ki expliciten, sőt, mintha cáfolni igyekezne ezt az állítást, mégis erről beszél: a szociológia válságban van. Nem véletlen, hogy a vita hozzászólói is nagyjából a szociológia megújításként értelmezték a közszociológia burawoy-i elképzelését, hiszen az általa felvázolt program egyértelműen egy válságra adott válaszként fogható fel.

A szociológia válsága nem új téma: számos szerző vetette fel a problémát az elmúlt évtizedekben. A korábbi hozzászólók közül többen már érintették ezeket a kritikákat Millstől Gouldneren át Peter Bergerig, hogy csak az ideológiai spektrum két végpontját jelezzük, és a vita idehaza sem új keletű.

Ebből a kiterjedt „válságirodalomból” érdemes lehet röviden felidézni Peter Berger gondolatait, már csak azért is, mert mint később látni fogjuk, ez az értelmezés – bár érzésem szerint a problémát részben ugyanabban látja – pont ellentétes megoldási javaslatot ad. Berger híres, saját korábbi könyvére reflektáló cikkében két lényegi pontban ragadja meg tudományterületének válságát (Berger 1992). Egyrészt a módszertani fetisizmusban, másrészt pedig a szociológia átideologizálódásában. Véleménye szerint „a módszer dominanciája a tartalom felett” (Berger 2002) – vagyis a kvantitatív módszertani elemek egyre hangsúlyosabbá válása – azt eredményezte, hogy a szociológiában a kérdésfeltevés egyre jobban igazodik a kvantitatív módszerek megszabta keretekhez: vagyis a kutatott problémák leegyszerűsödtek és triviálissá váltak. A szociológiából kikopott a „nagy kérdések” vizsgálata, mindez pedig azzal járt, hogy a témák egyszerűen érdektelenné váltak a szélesebb közönség számára. Az ideologizálódás (elsősorban a baloldali értékek talaján való elemzés) pedig azt eredményezte, hogy

1 Bár témánkat nem érinti, hadd jegyezzem meg, hogy a fenti helyzetet leíró lendületes mondatok mögött zavart érezhetünk: egyrészt a globális kapitalizmus szörnyűségei, másrészt az azt megdönteni igyekvő terrorizmus borzalmi közti ellentmondást, ami kisugárzik a szociológia tételezett társadalmi szerepvállalására. Bár a késő modernitással kapcsolatban ez egy Amerikában különösen divatos álláspont, talán nem felesleges leszögezni: számomra elfogadhatatlan. Én a késő modernitást minden gondjával együtt egy egyszerű és tökéletesítendő projektnek tartom, a veszélyt pedig az antimodern (vallási, nacionalista) fundamentalizmusokba látom.

a tudomány lényegi alapértéke, az objektivitás gyakran eltűnik az elemzésekből. Mindez pedig ismételtelen a bezárkózáshoz, a szélesebb társadalmi relevancia elvesztéséhez vezet.

Burawoy írásából nem derül ki nyilvánvalóan, hogy az ő értelmezésében valójában mi is a válság lényege, de véleményem szerint a problémát abban érzi, amit Berger már okozatként azonosít: az az irrelevancia, eltávolodás és tévesztés, amibe az amerikai szociológia az utóbbi évtizedekben került, azáltal, hogy megváltozott körülötte a kontextus.

Erre a problémára adna tehát választ a közszociológia megerősítése. Mielőtt azonban rátérnénk a közszociológia programjára, érdemes pár szót ejteni magának programnak a kere-tűl szolgáló elemzésről: a szociológiai tudományos mező vizsgálatáról.

A kétszer kettes táblázatok esete a szociológiával

Burawoy a szociológia tudományos mezőjét négy területre osztja: professzionális szociológiára, kritikai szociológiára, közpolitikai szociológiára és közszociológiára (e séma parsonsi áthallásait és az ebből fakadó problémákat már többen szóvá tették – megítélésem szerint helyesen). Ennek a sémának van egy nyilvánvaló nagy előnye, méghozzá az, hogy befogadó jellegű, vagyis Burawoy nem szűkíti le a szociológiai tevékenység területét az általa preferált egy-két irányra. Van azonban hátránya is. Ezek közül a legfontosabb, ami gyakran előfordul a strukturalista funkcionális alkalmazóival, hogy a merev csoportosítással mintegy ka-lodába zárja az élet sokszínűségét. Ezt persze ő maga is jól látja, amikor kihangsúlyozza, hogy ezek a területek egyszerre is művelhetőek (sőt, kívánatos, hogy így legyen), és rászorulnak egymás támogatására. Maga a felosztás tehát analitikus jellegű, de ha túllépünk a tagolás té-nyének problémáján, akkor is felhozhatóak kifogások annak módjával kapcsolatban. Ahogy azt korábban Lengyel György is megjegyezte a reflexivitással kapcsolatban (Lengyel 2006): nem egészen világos, hogy a professzionális és a kritikai szociológia miért válik el élesen egy-mástól. Miközben számomra furcsa és idegen az a sokszor hangoztatott elképzelés, miszerint mindenfajta szociológia kritikai szociológia kell, hogy legyen, az mindenképpen kijelenthe-tő, hogy a kritikai irányzat fontos részét képezi a professzionális szociológiának: szükséges, hogy a kritikai szociológia az előfeltevések, értéktételezések és módszertani megfontolások folyamatos megkérdőjelezésével újra és újra inspirálja a professzionális szociológiát.

A lényeg azonban az, hogy a valóságban ezek az irányok és formák sokkal jobban össze-folynak, mint hogy ilyen módon szét lehessen bontani az egyes funkciókat.

Hasonlóan problematikus magának a társadalomtudományos mezőnek a vizsgálata. Bu-rawoy így ír az egyes tudományterületekről és tárgyukról: „A közgazdaságtan, legalábbis ma így látjuk, a piacok lététől függ, s az érdeke a piacok növekedése, a politikatudomány az államtól függ, és a politikai stabilitás az érdeke, a szociológia pedig a civil társadalomtól függ, és a társadalmi kiterjesztése az érdeke” (Burawoy 2006: 62). Ez a meghatározás annyira sematikus és leegyszerűsítő, hogy szinte már paródiának tűnik. Ráadásul elemzésében Bu-rawoy teljességgel ignorálja az egész társadalomtudományos mezőnek, vagy ha úgy tetszik a hagyományos szociológiának az utóbbi évtizedekben történt rekonfigurációját; vagyis a szociológia olyan „riválisainak” felbukkanását és intézményesülését, mint például a kom-munikáció- és médiatudomány, a cultural studies vagy a kulturális antropológia. Burawoy előadásában ugyan több helyen is igyekszik besorolni a feminista tudományt és a gay stu-diest a szociológia alá, de lássuk be: ez lehetetlen vállalkozás, hiszen ezek a területek mára

már teljesen intézményesültek és kiszakadtak a szociológiából. Jogos hiányérzetünk lehet azzal kapcsolatban, hogy ha már Burawoy ilyen behatóan elemzi a szociológiai tudományos mezőt, ezeket a fejleményeket miért nem veszi számításba.

De észben tartva a fenti megfontolásokat, fogadjuk el egy pillanatra a szociológia burawoy-i a felosztását, és a korábbiakban leírtak szellemében gondolkodjunk el annak magyarországi relevanciáján. Az első dolog, ami eszünkbe juthat ezzel kapcsolatban, az a sajátos aszimmetria, ami a közpolitikai és a professzionális szociológia vonatkozásában hazánkban fellelhető. Ennek lényege, hogy a közpolitikai szociológiának sokkal alacsonyabb az értelmiségi, intellektuális státusza, miközben forrástámogatása jóval nagyobb. Ezzel kapcsolatban érdemes megvizsgálni a két terület sajátos szemléletmódját, hiszen talán pont itt rejtezik az aszimmetria oka. Úgy vélem, hogy manapság kissé leértékelődött a dolgok működésében rejlő teljesítmény vizsgálatának presztízse. Mintha a szociológia feladatának inkább a nem működést, illetve a működésben lévő rejtett erőmegfontolások leleplezését, dekonstrukcióját és felforgató leírását fogadnánk el. Ezzel szemben talán felvethető – és különösen itt Kéket-Közép-Európában, ahol Jánosy Ferenc szavait felidézve azt sem érteni, hogy egyáltalán hogyan járnak a villamosok (idézi Juhász 1997: 392) –, hogy hasznos lehet az az attitűd, amit pont a közpolitikai irány képvisel: vagyis egy érzékenység annak megértésére, hogy hogyan és mitől működnek a dolgok, és hogyan és mitől működhetnének még jobban. Ez a munka pedig nem csak best practice-eknek az egyszerű összegyűjtését jelenti, hanem egy-egy best practice-nek a kidolgozását és az implementáció folyamatában felbukkanó problémák megoldását is. E közpolitikai projekteknek egy része valóban nem értelmezhető a hagyományos tudományos sztemderdek szerint, mégis ez nem ok arra, hogy lefitymáljuk az itt elért teljesítményeket. Inkább arra volna szükség, hogy a közpolitikai szociológia és a professzionális szociológia szorosabban együttműködjenek. Ez egyrészt a finanszírozási, támogatási oldalról tapasztalható aszimmetriát is csökkenthetné, de az együttműködést nem valamiféle igazságosságelmélet vagy tudományos szolidaritás miatt tartom fontosnak – egy ilyen folyamat intellektuális szempontból is kölcsönös előnyöket kínál. A professzionális szociológusok ugyanis így a gyakorlatban tesztelhetik elméleteiket, míg a közpolitikai megközelítések szaktudományos elmélyültséghez és tudáscsomaghoz juthatnak, amire tapasztalataim szerint a közpolitikának és rajta keresztül megrendelőinek nagy szüksége van. Épp ezért hasznos volna a professzionális és a közpolitikai szociológia között egy aktívabb viszony kiépítése.

A közsociológia programja

Térjünk rá azonban a közsociológia programjára. Burawoy értelmezésében a közsociológiának két jellemzője, illetve célkitűzése van, amik nem szükségszerűen kapcsolódnak össze, sőt véleményem szerint egyáltalán nem is szabadna összekapcsolódnuk. Először is a közsociológia a szociológiai képzelet termékeit megjeleníti a tágabb nyilvánosságban, vagyis a szociológia véleményt alkot a köz dolgaiban. Ez a gondolat mindenképpen támogatandó. A szociológiának valóban részt kell vennie a közbeszédben.

Ha ismét megpróbáljuk a különböző kontextusokban vizsgálni az adott kérdést, talán jobban megvilágíthatjuk, hogy a közbeszédben való részvétel miért ilyen problematikus az Egyesült Államokban. Ott ugyanis az elmúlt harminc-negyven évben a közbeszéd formálásának szerepét jórészt átvették a kifejezetten ebből a célból létesült think-tank-ek.

Magyarországon azonban, csakúgy, mint általában Európában, ez az intézményrendszer sokkal kevésbé fejlett, és az akadémiai szféra szereplőinek és így a szociológusoknak komolyabb szerep jut.

Persze a közbeszéd formálása iránt elkötelezett agytrösztök itt sem ismeretlenek, bár nincs könnyű dolguk. A DEMOS Magyarország például, bár nem alkalmazza a közszociológia terminust öndefiníciójakor, részben ezt a programot igyekszik végrehajtani. Tevékenységünk során azonban nap mint nap szembesülnünk kell a magyar közgondolkodás bezárkózó és parókiális jellegével. Jellemző a külföldi gondolatokat, új irányzatokat övező érdektelenség – miközben az eddigi megközelítésekkel, fogalmi apparátusokkal kapcsolatban általános a rossz közérzet, az elégedetlenség. Úgy érezzük, ezek kevésbé magyarázzák a világot, ennek ellenére ritkán van jelen a nyitottság arra, hogy igyekezzünk az új megközelítésekből tanulni.

Ákárhogy is különbözik azonban a magyar és az angolszász helyzet, önmagában annak szorgalmazása, hogy a szociológiai gondolat jelenjen meg a nyilvánosságban – ahogy azt már többen is megjegyezték – arrafelé sem újdonság, sőt a burawoy-i gondolatrendszeren belül mintegy a farkába harapó fogalmi kígyó: a problémát, miszerint a szociológia irreleváns és a szélesebb nyilvánosság számára érdektelenné vált, úgy oldjuk meg, hogy vegyünk részt a nyilvánosságban.

Lássuk akkor most a burawoy-i közszociológia-definíció másik sarkaltos pontját – azt, ami eredetinek tekinthető benne (Némedi 2006) –, a civil társadalom értéktalaján való építkezést. Ezzel a tétellel kapcsolatban a jogos kritikák nagy része már megfogalmazódott mind a hazai, mind a külföldi hozzászólók cikkeiben (lásd pl. Némedi 2006 és Tittle 2006). Való igaz, hogy a civil társadalom programja olyannyira sokfelé ágazó, hogy az semmiképp sem töltheti be a Burawoy által neki szánt szerepet, és a civil társadalomnak valamiféle normatív jóval való azonosítása romantikus, de téves elképzelés.²

De ami még ennél is fontosabb, hogy Burawoy felvetése annak az értékmentes, megértő attitűdnek a feladását jelenti, ami minden szociológiának, vagy akár azt is mondhatnánk, hogy minden társadalomtudományos tevékenységnek az alapja. A megértő, elemző szakember nem lehet ügyvéd, szószóló, mert akkor a megértés és az elemzés helyett az érdekérvényesítés és a kijárási logikáját követi. És ezen a ponton érdemes visszautalni a bergeri elemzéshez. Érdekes módon azt látjuk ugyanis, hogy Burawoy pont azt emeli ki megoldásként, amit Berger éppenséggel a problémának tekint: vagyis a tudományos objektivitás alapjáról való elmozdulást. Berger szerint ez okozza a relevanciát és a magába fordulást, Burawoy szerint ez vezethet ki ebből az állapotból. Nem véletlen, hogy sok kritikus éppen, hogy úgy érzi: Burawoy programja inkább válságot okozhat, mint kezelhet, hiszen ezen az úton a szociológia elveszítheti tudományos státuszát és legitimitását (pl. Tittle 2006). Egyik legfőbb kritikusa, Mathieu Deflem pedig egyenesen „Save Sociology”, vagyis „Mentsük meg a szociológiát!” mottóval indította el közszociológiát támadó honlapját.³

Nos, ez az aggodalom talán kissé túlzó, de magam is inkább Berger diagnózisával értek egyet.

2 Természetesen önmagában semmi baj sincs azzal, ha egy szociológus részt vesz egy számára fontos civil társadalmi kezdeményezésben. Az sem várható el, hogy ilyenkor elfelejtse szakmája értelmező eszközeit, és ne alkalmazzon szociológiai fogalmakat a helyzet magyarázatára (lásd pl. az ismert médiaszociológus, Zsolt Péter tevékenységét az Élhető Veresegyháza Mozgalom vezetőjeként). Megítélésem szerint azonban a szociológus ilyen helyzetekben nem szociológusként jár el, szakmai hovatartozása indifferens.

3 <http://www.cas.sc.edu/soc/faculty/deflem/Savesociology/default.html> (megtekintve: 2007.09.02).

Tény, hogy az elmúlt évtizedekben jellemző belterjesség és önmagába fordulás a szociológia eredendő feladataival kapcsolatos funkciók negligálásában öltött testet. Nevezetesen, szemben az alapító atyákkal, akik kiemelkedően fontos szerepet játszottak a kortárs modernitás megértésében és leírásában, a szociológia a késő modernitás jelentette változások és társadalmi folyamatok felfejtésében korántsem jeleskedett. Egészen a kilencvenes évekig azt látjuk, hogy az irodalomelmélet, a társadalomföldrajz, a filozófia és a futurológia próbálta valahogyan megragadni ezeket a folyamatokat, míg a szociológia folyamatosan adós maradt ezzel a tevékenységgel. Az új gondolatok, megközelítések ha nem más tudományterületekről, akkor a szociológia peremterületének nevezhető „pulp fiction” szociológia felől érkeztek: vagyis azoktól a népszerű tudományos kérdésekkel foglalkozó íróktól, akik leginkább a színvonalas újságírás eszközeivel elemezik a problémákat.

Véleményem szerint az irrelevancia és bezárkózás problémájának megoldásához sokkal inkább ennek a hiátusnak a felszámolása vezethet: a késő modernitás megértése, elemzése, vagyis – Bergerrel szólva – a „nagy kérdések” kutatása. Nem a szociológia alapjainak megreformálására van tehát szükség, hanem az eredeti programhoz való visszatérésre. Természetesen a narratívák közérthető és érdekes elmesélése, vagyis a közszociológia „eredeti” értelemben vett művelése szintén hozzátartozik ehhez a programhoz. És ez a feladat most talán még fontosabb, mint bármikor, hiszen a kortárs társadalmak változásai olyan komplex és bonyolult jelenségegyüttesé váltak, aminek megértése roppant kihívást és feladatot jelent, és ez bőséges teret ad arra, hogy mindenfajta szociológia és társadalomtudomány egymást stimulálva dolgozhasson ezek megoldásán.

Burawoy „mozgalma” az amerikai közegben értelmezve tehát nem más, mint az elefántcsonttoronyba zárt szaktudomány magányából fakadó jajkiáltás, kétségbe esett próbálkozás a társadalmi beágyazottság és relevancia visszaszerzésére. Innen az Elbától keletre azonban úgy tűnik, hogy ehhez az érthető célhoz Burawoy rossz eszközöket kínál a közszociológia programjával, amikor a civil társadalmi ideológus és szószóló szerepét akarja a szociológusra erőltetni.

A szociológia angyala mindeközben pedig, bár nem tudjuk, hogy boldog-e vagy boldogtalan, de szorgosan munkálkodik az elődöktől örökölt feladat végrehajtásán.

Hivatkozott irodalom:

- Berger, Peter (1992): Sociology: A Disinvitation? *Society* november–december: 12–18.
- Berger, Peter (2002): Whatever Happened to Sociology. *First Things* október. http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=2075 (Megtekintve: 2007.09.10).
- Burawoy, Michael (2006): Közérdekű szociológiát! *Replika* 54–55: 35–66.
- Juhász Pál (1997): A megértő és a megértető. *Közgazdasági Szemle* XLIV(május): 392–395.
- Lengyel György (2006): A szociológia integrálásért. Hozzászólás Michael Burawoy írásához. *Replika* 54–55: 105–112.
- Némedi Dénes (2002): A civil társadalom és a társadalomtudományok. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programjához. *Replika* 54–55: 97–104.
- Tittle, Charles R. (2006): A közszociológia arroganciája. *Replika* 54–55: 67–71.